

vecklades antijudaismen i vissa fall till ren antisemitism, vilket var sällsynt på katolskt håll och dessutom i strid med kyrkans lära. Det högtidliga fördömande av moderna heresier, däribland antisemitism och rasism, som förberetts i Rom under 1930-talet kom dock, vilket Angenendt med beklagan framhåller, aldrig att offentliggöras.

En svaghet i detta för övrigt så gedigna arbete är avsaknaden av klara begreppsdefinitioner, vilket lett till att diskussionerna kring huvudtemat ibland framstår som något luddigt och motsägelsefullt. Tolerans kan dels förstås som något i sig ont som måste accepteras, dels som respekt för andras religiösa övertygelse. Denna distinktion är viktig inte minst i ett katolskt sammanhang, där frågan varit ett hett debattämne alltsedan 1960-talet, då andra vatikankonciliet i strid med den tidigare lärotraditionen antog idén om religionsfrihet som en mänsklig rättighet. Det hade också varit önskvärt att Angenendt tydligare klargjort skillnaden mellan förmodern tid, då den kristna läran i dess olika konfessionella utformningar utgjorde samhällets politiska, sociala och kulturella bas, och den moderna epoken, då kristendomen förlorat denna funktion. Under den tid, då kätterska rörelser kunde utgöra ett hot mot samhällets inre sammanhållning och yttre säkerhet, var det inte lika lätt att förespråka tolerans som det är i vårt moderna samhälle.

Det är ett imponerande verk som Angenendt skrivit. Boken innehåller många intressanta redogörelser, analyser och diskussioner med nyare forskning på en rad olika forskningsfält. Den är dessutom skriven i en lättläst och medryckande stil, vilket gör den än mer läsvärd.

Yvonne Maria Werner

Jean-Marie Lustiger: *The Promise*. xiv + 177 sid. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids och Cambridge, U.K. 2007.

I dagens strida ström av religionsteologisk litteratur intar kardinal Jean-Marie Lustigers bok *The Promise* en särställning. Lustiger (1926–2007) var ärkebiskop av Paris och kardinal (från 1983). Redan detta ger hans bok en viss tyngd; han är inte vem som helst. Men vad som är viktigare är författarens bakgrund. Han föddes som Aharon Lustiger, som namnet avslöjar i en judisk familj. Efter att under tonåren ha konverterat till den katolska kyrkan och till skillnad från många i sin familj lyckats överleva nazismens skräckvälde, avancerade han i den katolska hierarkin till att bli en av dess ledande talesmän. Vilket var då hans bidrag till vår tids teologiska samtal?

Det är mycket vanligt att konvertiter tenderar att svärta ner det de lämnar; allt i det nya ses gärna i ett förklarad skimmer. Mycken kristen teologi har också formulerats med judendomen som en mörk bakgrund. Man kan tänka på att redan evangelieförfattare som Matteus och Johannes beskrev fariseerna respektive «judarna» mycket negativt. Detta synsätt ärvdes av en senare tids kristna som framgår av den terminologi man aningslöst använt: Det är bara några få årtionden sedan som man slutade att kalla Jesu tids judendom för «Spätjudentum», dvs. «senjudendom», som om ingen legitim judendom skulle ha existerat efter Jesu tid.

Det är egentligen först under de senaste årtiondena som bibelvetare, så exempelvis vår egen Krister Stendahl (1921–2008), på allvar har ifrågasatt det rättfärdiga i en sådan beskrivning. Ingenstans antyder Gamla testamentet (för att använda en kristen vokabulär) att Guds förbund med Israels folk bara skulle gälla för en tid; det skulle vara ett evigt förbund. Det är därför ingen tillfällighet att konvertiter som lämnat judendomen ofta har stötts ut ur sina familjer. De har helt enkelt setts som förrädare. Detta har Lustiger också fått uppleva. Vid ett besök i Israel så sent som 1995 vägrade Jerusalems ashkenasiske överrabbin Israel Meir Lau att träffa honom: genom att bli kristen hade Lustiger ju själv bidragit till det judiska folkets förintelse, i varje fall i andlig bemärkelse.

Mycket har förändrats på några få år. Lau har mött Johannes Paulus II och Benedikt XVI; stora gestalter som Roms förre överrabbin Elio Toaff har banat vägen för en ny och positiv atmosfär. Här kommer kardinal Lustiger in i bilden. I den aktuella boken visar han hur en kristen tro med nödvändighet innefattar ett bejakande av Laus och Toaffs judiska tro. Ja, han går så långt att han säger, att den «kristne» som inte bejaktar judendomen just därigenom visar sig vara en «hedning» som aldrig på djupet har berörts av evangeliet.

Lustigers bok har inte tillkommit som någon programskrift. Större delen av boken (s. 3–130) är tvärtom i efterhand rekonstruerade versioner av en serie bibelmeditationer som han höll för en grupp systrar i ett kontemplativt kloster i Abu Gosh i Israel redan år 1979. Han öppnade sitt hjärta för systrarna mot löfte om tystnad, så att han skulle kunna tala fritt utan att behöva tänka på utomstående reaktion. Efter hand spreds banden med Lustigers ord till andra kloster, och tiden blev mogen för en bredare publik att ta del av Lustigers i formen anspråkslösa men teologiskt djuplodande tankar.

Lustiger följer i grova drag Matteusevangeliets version av Jesu liv, när han mejslar fram hur den kristna tron, om den vill vara sin Mästare trogen, med nödvändighet betyder att man bejaktar Guds eviga förbund med det judiska folket. Detta är själva kriteriet på

att man är kristen på djupet och inte bara en på ytan kristnad hedning. Det första kapitlet börjar med en programförklaring: «The Church appears in Jerusalem ... [I]t is unthinkable that she would claim to replace Israel. She is not another Israel, but the very fulfilment, in Israel, of God's plan.» I Kristus får inte bara judarna utan alla människor del av Guds gåvor till Israel. Moselagen är en viktig del av Guds gåvor till Israel, och den första grundläggande frågan som apostlarna måste brottas med var frågan om «hedningarna» skulle följa Lagen på samma sätt som judarna och de judekristna. Lustiger påpekar, att en av alla tiders stora religiösa tragedier är den judekristna kyrkans undergång på 500-talet, mycket på grund av kristet bysantiskt övervåld mot de Jesus-troende judarna.

Lustiger lyfter fram den gamla och förfärliga beskyllningen om «gudamord» (*deicide*); i själva verket vilar skulden för Jesu död på alla människor, alls inte bara på några judar en ödesdiger fredag i Jerusalem för länge sedan. De som däremot verkligen gjort sig skyldiga till gudamord är de s.k. kristna folken i västerlandet, de som har utsatt sina judiska bröder och systrar för förföljelse och till och med förintelse. Kyrkan har sina rötter i synagogan. Utan dessa rötter förtvinar hon och dör.

All religionsteologi är svår. Lustiger tar upp en trend som blivit synlig under de senaste årtiondena, den att också andra folk (han hänvisar här till Indien) ser sina egna inhemska religiösa texter som sitt Gamla testamente. Utan att nödvändigtvis vilja fränkänna dessa texter ett visst värde konstaterar Lustiger att det skulle reducera Gamla testamentet till blott en av många möjliga kulturella bakgrunder till evangeliet och alltså beröva uppenbarelsen för Israel dess unika karaktär. Ingen religionsteologi, hur välmenande den än är, kan tillåtas att relativisera Guds uppenbarelse för Israel. Genom Messias/Jesus har denna uppenbarelse ingalunda satts ur spel; den har i stället gjorts tillgänglig för «folken» utanför Israel.

Inga enkla svar kan ges på frågan om hur det judiska folket och den kristna kyrkan hänger ihop. Lustigers meditationer för systrarna i det lilla klostret i Abu Gosh är viktiga bidrag som kan berika oss som nu i efterhand får ta del av dem. De är förtjänta av en stor och tacksam läsekrets.

Tord Fornberg

Kati Niemelä: *Does confirmation training really matter? A longitudinal study of the quality and effectiveness of confirmation training in Finland.* 202 sid. Church Research Institute nr 56. Tampere 2008.

I boken presenteras en studie vars syfte är att fastställa varför unga människor i Finland deltar i konfirmandundervisning, vilka deras förväntningar är, vad de får ut av att delta och hur undervisningen påverkar deras religiositet och attityder till tro och kyrka.

Boken inleds med att presentera fakta kring konfirmandundervisningen i Finland, som skiljer sig från svensk konfirmandundervisning. Den mest påfallande skillnaden är att i Finland konfirmeras nästan 90 % av alla 15-åringar. Årligen blir ca 2000 ungdomar medlemmar i Finska evangelisk-lutherska kyrkan för att kunna delta i konfirmandundervisningen. Inte i något annat land har luthersk konfirmandundervisning en så stark ställning. Andelen konfirmander har varit konstant sedan mitten av 1970-talet; dessförinnan konfirmerades nästan 100 % av alla 15-åringar. För att få gifta sig i kyrkan och bli fadder är det ett krav att man är konfirmerad, vilket anses förklara varför konfirmationen har en så stark ställning.

Forskningsresultaten i boken berör olika områden. Resultaten visar att konfirmationstiden spelar en stor roll i ungdomarnas liv. De vill delta när de är 15 år eftersom det är brukligt att göra det, de vill följa traditionen och det finns ett tydligt socialt tryck. De uppger också att de i framtiden vill ha möjlighet till kyrkbröllop och fadderskap. En av tio uppger att de har religiösa motiv att delta.

Ungdomarna i undersökningen fick betygsätta konfirmandundervisningen år 2001. Det visar sig att den väl motsvarade deras förväntningar. Det som de ansåg vara viktigast var att den allmänna stämningen var god. De förväntade sig först och främst sociala aktiviteter och det var också dessa som de mest såg fram emot. De ungdomar som uppgav religiösa förväntningar var tydligt underrepresenterade. I resultaten delas konfirmanderna in i fyra olika grupper: de aktivitetsorienterade (29 %), de socialt orienterade (29 %), de innehållsorienterade (26 %) samt de passiva (16 %).

Forskningen visar att effekten av undervisningen var att ungdomarna fick en mer positiv attityd till kristendom och gudstro. Fler finska ungdomar tror på Gud efter konfirmandundervisning jämfört med de svenska ungdomar, som undersökts i «Nöjda konfirmander». Deras attityd till kristendom var minst positiv före konfirmandtiden, högst direkt efter, medan ungdomar som tillfrågades fem år efteråt hade blivit mindre positiva. När det gäller hur de senare bedömde konfirmationens betydelse för deras liv handlade det i högre grad om att få något för livet och i mindre grad om relationen till kyrkan och i ytterligare mindre grad om tron på Gud.

Vad gäller ungdomarnas relation till kyrkan visar det sig att konfirmandundervisningen fick en mycket